

Salih Fočo

Globalizacija i promjene u Bosni i Hercegovini

Promjene koje su zahvatile razvijene, ali i zemlje u razvoju, snažno se reflektiraju i na Bosnu i Hercegovinu. Globalne promjene nikog ne ostavljaju postrani. One su sveobuhvatne i nisu samo ekonomske prirode, već i informatičke, tehničke, ekonomske, socijalne, kulturne, jezičke i uopće društvene. Bosna i Hercegovina nije izolirana iako je njena politička struktura nesposobna da programira dinamiku i tok promjena. Tok i dinamika promjena najsnažnije ili najvidljivije se reflektiraju kroz ekonomski sistem, kroz potrošački ambijent i kroz obrazovni tehnički i tehnološki i informacijski sistem, koji građane dovode u poziciju ovisnosti o drugim i koji brišu granice etnija i političkog predstavljanja i postaju općom potrebom svih korisnika, bez političkih provajdera ili posrednika.

Promjene su snažne i odvijaju se dinamikom koju diktiraju ekonomski moćne zemlje, koje na osnovu materijalne osnove uspostavljaju i demokratske principe. Zato bi mogli konstatirati da su male šanse za nerazvijene zemlje da budu i demokratske, jer snaga sistema i legitimacija vlasti usko je vezana za materijalni status i poziciju čovjeka u sistemu, ali i snaga sistema ovisi o tome koliko je on opće dobro a koliko gola prinuda ili prisila. Povijesno iskustvo nas upućuje u smjeru čovjekove nužnosti opstanka u zajednici koja je uređena i koja legitimira svoju moć na osnovu pristanka njenih sudionika. Novi uvjeti podrazumijevaju drugačiji model prava i sloboda čovjeka, koji ne polaze od principa suverenosti, već od nužne ovisnosti i ekonomske uvjetovanosti tokova, i koji su izvan moći samih sistema vlasti. Globalizacija čini poretke i sisteme vlasti ovisnim o svojim tokovima i smjerovima promjena. Taj proces određuje i tipove sistema, a ne njeni sudionici, određuje i aktere vlasti, a time i poziciju građana, ne samo u pojedinim zemljama nego i regionima.

Danas je sve podložno promjenama - od političkih sistema, ekonomija, informacija, do tehnologija. Taj veliki proces promjena u svjetskim razmjerama označava se globalizacijom. Mijene i novumi su univerzalnost i zahvatili su skoro sva društva, sve sisteme i sve zemlje. Neke od njih svoje promjene podstiču u željenom pravcu, dok se neke opiru, iako bezuspješno. Mnogi pokreti se pojavljuju kao dušebrižnici za očuvanje starog, tradicionalnog, autentičnog, ali su njihovi naponi isto tako ograničeni jer nemaju snagu pred najezdom tehnološke i ekonomske moći koja diktira nova pravila bez obzira na političke odluke i domete pojedinih parcijalnih sistema.

Bez razmjene tehnologija, informacija, proizvoda život bi stao i svijet bi sasvim drugačije izgledao. Danas niko nije dovoljan sam sebi, svi su naslonjeni na druge, razvijeni na nerazvijene, bogati na siromašne, tehnološki razvijeni na zastarjele tehnologije itd. Konzumacija dobara i proizvoda danas je veoma raširena i više se pojedinac ne pita za porijeklo, nego ih koristi i nabavlja kao da su njegov proizvod. To možemo porediti po konzumaciji hrane ili odjeće, bez obzira na porijeklo zemlje ili pak navike da ih koristimo. Ista ili još ovisnija je situacija u tehnološkim i informacijskim tehnikama i tehnologijama. Bezbroj je primjera i argumenata koji govore u prilog tezi da je to novo vrijeme i talas promjena koji je zahvatio čitav svijet koji će od svih stanovnika stvoriti jedno "globalno selo". Nije mali broj i onih koji žale za prošlošću, opiru se novim tehnologijama i sadržaju promjena, uz nastojanja da se očuva autentičnost i zasebnost u kulturološkom, nacionalnom, političkom, religijskom i ekonomskom pogledu. Moćne međunarodne institucije koje generiraju promjene teško su zaustavljive bez obzira na njihove nerijetko male efekte u pravcu pozitivnih promjena. Ove institucije svojim akcijama veliki broj zemalja i privreda stavljaju u novu ovisnost ili neokolonijalnu poziciju i siromaštvo. Ali njihovi mehanizmi i nadmoć koju kombiniraju s političkim ciljevima i ekonomskim efektima dovode do ostvarivanja programiranih promjena sistema, ekonomija, navika i ponašanja.

U novijoj povijesti promjene se ne odvijaju nasilno, dakle oružanim sredstvima, kakvih je bilo nemalo u prošlosti i koje su označavane revolucionarnim promjenama. Promjene u drugoj polovini 20. i na pragu 21. stoljeća odvijaju se programirano, ciljano i dirigitirano iz centara koji ne podliježu jednoj državi, jednoj vladi, već su izvan tog okvira, sa snažnim neformalnim centrima i s velikom ekonomskom moći koja je nadomjestila silu što je korištena u velikim promjenama 19. i 20. stoljeća. Ilustracije radi, navodimo argument koji dovoljno govori u prilog iznesenoj tezi. Socijalizam se kao sistem i poredak nije srušio sam od sebe i zbog ideološkog i parlamentarnog nedostatka demokratije, već zbog nemogućnosti tehnološke utrke i ekonom-

---

ske neefikasnosti sa sistemom kapitalizma. Nije demokratija osnova sistema i pravičnosti, već ekonomska stabilnost i ovisnost zemalja o razvijenim i centrima koji dirigiraju ekonomske i razvojne tokove. Demokratija je izgovor za velike promjene za sistem koji sobom nosi globalizacija, koja ne podnosi suprotstavljanja i barijere bilo koje vrste. Globalizacija zahtijeva ukidanje granica za robe i kretanje kapitala, ne trpi ograničenja i lokalne zatvorenosti, ne podnosi miješanje vlasti u njene projekcije i ne poznaje socijalne elemente, već razvojno-ekspanzionističke, koji se sele iz regiona u region i tako slama ju sve otpore i suprotnosti koje se nalaze na putu velikom procesu promjena. Iako vojna snaga i sila danas ima ogromnu moć, to je u stvarnosti mehanizam samo uskog kruga moćnih sistema i država koje ga koriste i koje ga drže kao svoju sigurnost za realizaciju globalnih ciljeva ako ekonomski efekti ne daju rezultat i ako se neka od zemalja pokuša suprotstaviti moći kapitala koji je nominalno neidentificiran, a koji izražava interes najbogatijih svjetskih zemalja, bilo da je o riječ o eufemizmu G8 ili pak o nekom drugačijem modelu s istim značenjem samo s novim ideološkim predznakom ili ciljem.

Demokratija je, dakle, izgovor i nada za mase da su slobodne i da svoje interese trebaju i mogu ostvarivati u jednom humanijem poretku ili tipu vlasti. Istina, demokratija bi trebala omogućiti neke od futurističkih ideja na kojima počiva, ali ekonomska osnova određuje sadržinu i političkog, tj. javnog i demokratskog. Za siromašne zemlje ili zemlje u razvoju mala je utjeha to što se mogu označiti da su one demokratske i da vlast pripada građanima, te da je politička moć legitimirana demokratskim procedurama i izborima.

U žurbi vremena demokratije i ekonomskih sloboda u tranzicijskim zemljama koje su izašle iz socijalističke matrice nastalo je novo stanje. To novo stanje je, zapravo, želja za posjedovanjem imovine, za raznolikim privatizacijskim oblicima i za grabljenjem nabrzinu i s veoma upitnim legalitetom svega onog što je stvoreno u tim sistemima u proteklih pedeset i više godina. Većina tranzicijskih zemalja je zato zatonula u političke teškoće koje su obilježene kriminalitetom, mafijama i inim interesnim skupinama koje prije te da ugroze i same vlasti, a time i sve ono što se označava demokratskim i legitimnim. Socijalno raslojavanje i sve veći talas siromašnih nemoćni su da se suprotstave političkomafijaškoj “demokratskoj” eliti koja ih gura na dno društvenog života iz koga nema povratka bez obzira na velike demokratske ideje na kojima egzistira novi poredak i sistem. Takvo stanje pothranjuju i moćne međunarodne finansijske organizacije koje u suštini teže da što prije stvore novu političku i ekonomsku osnovu u tranzicijskim zemljama i da uspostave novu vlasničku strukturu.

Socijalna slika društvenog stanja u tranzicijskim zemljama je više nego haotična. Siromašni slojevi (nekad masa radništva i produktivnog stanovništva) sada su u agoniji, vojni i privilegirani slojevi u raspadu, nove

---

snage okrenute su ka egzilu i odlasku u druge zemlje i sisteme koji im daju šansu i koji koriste velike potencijale koje nose sa sobom mlade generacije s istoka, a koje su bile neiskorištene i koje se ne cijene u domicilnim zemljama. Pokretljivost stanovništva od istoka i iz nerazvijenih ka razvijenim novina je koja može dovesti do zaustavljanja ili usporavanja promjena. Ali, moćne zemlje programiraju svoje stanovništvo, vode aktivnu useljeničku i azilantsku politiku kako bi osigurale svoje demokratske sisteme i kako ne bi ugrozile svoju stabilnost. Liberalizacija je nadmoć diktata, a ne potreba vremena i procesa koji se odvijaju u procesu promjena. Nije moguća ekonomska, robna i novčana liberalizacija i pokretljivost bez pokretljivosti radne snage i aktera koji ipak diktiraju sve ekonomsko-finansijske tokove. To je, zapravo, pitanje vješto smješteno u sferu demokratizacije, planskog priraštaja i programiranih potreba za radnom populacijom i ravnomjernom rasprostranjenosti u okviru samih država kako ne bi nosili kulturološke, jezičke i religijsko-nacionalne autentičnosti, već kako bi bili prirodni sljedbenici asimilacije i prihvatanja novog. Veliki broj bosanskohercegovačke populacije razasute diljem Evrope ovu tezu najbolje potvrđuje. Ta populacija je sudionik promjena i ide ukorak s onim što joj novi sistemi ili sredine daju i pružaju. Oni čine i most prema domaćem stanovništvu bez obzira na zatvorenost političkih elita i njihovu nespremnost da prate vrijeme i promjene koje idu nezaustavljivo i koje ostavljaju sve one koji ne mogu da ih prate.

Promjene sa sobom, prirodno, nose i mnogo nepoznatog, da ne kažemo retrogradnog i rušilačkog. Teško se prihvataju novine koje nemaju vlastiti ambijent i tradiciju, teško se prate tehnološki procesi, ekonomski parametri i tržišne zakonitosti koje su stalno deprimirajuće za domaće stanovništvo i za njihove privredne sisteme. Otpori su prirodni pratilac, ali kapital je neumoljivi korektor koji ruši sve barijere, bez predrasuda i obzira. Dakle, on ruši sve ono što mu predstavlja prepreku za veću pokretljivost i oplodnju. S nepoznatim ili neizvjesnim ne susreću se samo tranzicijske ili manje razvijene zemlje, nego i one koje te promjene generiraju i diktiraju. To ne znači da su promjene uvijek nabolje i da su efekti koje one daju očekivani. Naprotiv, promjene su bolne, neizvjesne, s velikim negativnim posljedicama i s velikim ishodima, tako brzo se odvijaju da se više ne mogu adekvatno ni pratiti. O regionu ili kontinentu, o državi i njenoj snazi ovisi ishod promjena ka programiranom ili željom cilju ili efektima koji proizode stanja čije su posljedice velike ali nepovratne i koje opet da bi se promijenilo stanje posljedica kreću u promjene kao neprekidni tok historijskog društvenog kretanja.

U sociološkoj opservaciji promjene je teško kategorizirati i označiti. Stari kategorijalni aparat kroz koji su se promatrale društvene promjene nije više u stanju dati adekvatne odgovore. Danas, sasvim sigurno, nisu klase

---

---

pokretači promjena, nisu to ni društvena akcija ni društveni pokreti. Ne znam koliko bismo mogli kazati da je to postindustrijsko društvo ili društvena situacija¹, a mnogo manje bismo mogli tvrditi da je na sceni društvena stratifikacija. Različiti teoretičari su napravili zaokrete u procesu nominacije snaga koje nose ili generiraju promjene. Možda je odgovor u snazi kapitala koji diktira dinamiku i snagu promjena i time uspostavlja nove društvene odnose. Odmah nam se nameće i drugo pitanje koje bi moglo glasiti: ko raspolaže kapitalom i ko njime upravlja, odnosno s kojim ciljevima? Danas kapital nije samo ekonomska kategorija, on je i politička i demokratska forma ili instrument kojim se usmjeravaju procesi i uspostavljaju novi odnosi. Različiti su odgovori, ovisno o iskustvu ili spoznaji, ovisno o snazi zemlje i njene privredne ili informacijske tehnologije. Dakle, kapital i tehnologija su danas u susretu, ali i u sukobu oko moći i borbe za prevlast. Zato se postavlja i novo pitanje: šta je danas dominantnije ili snažnije: kapital ili tehnološki razvitak? Iako je jedno drugim uvjetovano i povezano, u praktičnoj realizaciji ima i drugačije ishode, koji su komplementarni ali i suprotni. Ovdje bismo mogli posegnuti za Makijavelijevom idejom koja se potpuno slikovito ilustrira kroz ideju da “cilj opravdava sredstvo”.

S teorijsko-hipotetičke ravni nužno je vratiti se suštini odnosa i društvenoj manifestaciji promjena. Da bismo to učinili, nužno je terminološki razjasniti samo značenje termina promjena. Proces promjena koji se odvija u većini istočnoevropskih zemalja u terminološkom smislu označava se dosta nejasnim i neodređenim terminom “tranzicija”. Etimologija bi mogla značiti prijelaz iz jedne faze u drugu ili proces koji nije vremenski ograničen. Samo značenje prelaska iz jednog sistema u drugi ne označava dinamiku i snagu promjene, niti formu pod kojom se to odvija. U suštinskom smislu njime se zamagljuje osnovna suština promjena koje se odvijaju pod veoma diktiranim i neprogramiranim okolnostima, izvan snaga u jednoj zemlji ili izvan tehnoloških procesa do kojih dolaze privredne strukture u jednom dijelu svijeta ili na jednom kontinentu. Dinamiku i obim promjena određuju razvijene zemlje i njihov raspoloživi kapital. Ulažu ga prema vlastitim kriterijima i nerijetko diktatima. Iz takvog odnosa projicira se i novi sistem vlasničkih odnosa, ali i normativni sistem države koji ide ususret takvom kapitalu i njegovoj sigurnosti. Marginalizira se domaća pamet, pa i novac kojim raspolažu građani konkretne zemlje. On ima i drugu dimenziju, na koju vlasti ozbiljno ne računaju i koje u suštinskom smislu stvaraju samo veće prepreke da se on mate-

---

¹ Alain Tourain je napisao više djela na ove varijacije i smatra se vodećim sociologom u oblasti analize društvenih promjena. Navodimo samo neka: Sociologija akcije, 1965, Produkcija društva, 1973, Postindustrijsko društvo, 1980, Kritika modernosti, 1992, Nova paradigma, s podnaslovom “Za razumijevanje današnjeg svijeta”, 2005.

---

rijalizira i investira barem pod približno istim uvjetima kao i strani kapital. Mjere koje su tipično briga i funkcija države, kao što je područje socijalnog spektra, ostaju domaćim vlastima i na teret domaće privrede, opterećene dažbinama koje znače manju konkurentnu sposobnost i veliko razočarenje i u sistem i u namjere vlasti da ovladaju novim odnosima i da uspostave funkcionirajući i pravedan sistem. To svakakao prati niz mafijaško-kriminalnih radnji i postupaka koje čine sami predstavnici vlasti kako bi uspostavili novo stanje i prigrabili što veću imovinsku korist. Iako je imovina kojom država raspolaže vlasništvo svih njenih građana, koji su je stvorili ili sačuvali za nadolazeće generacije, postojeće vlasti istu ne žele zaštititi i sačuvati. Nejasnim i pravno nedefiniranim aktima stanje opravdavaju i svojim postupcima legaliziraju kriminalne radnje. Tako su vlasti nedefiniranim vlasničkim odnosima, umjesto razvoja i napretka u podizanju privredne efikasnosti, dovele do rasprodaje nacionalnog bogatstva u bescijenje i s različitim efektima. U legislativnom smislu taj tip promjene vlasništva označavan je različito, sve s ciljem da se opravda novouspostavljeno stanje koje je veoma upitno za mogućnost funkcioniranja novog privrednog sistema zasnovanog na konkurenciji, liberalizaciji i dugoročnijem ulaganju radi efekata koje će ostvariti i zemlja i njeni građani.

Umjesto iskoraka iz stanja nerazvijenosti, neke zemlje su zatonule u novu bijedu i potčinjenost, ali sada ne stranim investitorima i ekspanzionističkim politikama, već kriminalnim grupama koje se različito nominiraju i definiraju, ovisno o demokratskim procesima i snagama na društvenoj sceni u pojedinoj zemlji. Takve promjene ili društveno stanje zahvatile su veliki broj tranzicijskih zemalja. Mnogi analitičari prate te pojave i dosege promjena različito tumače i objašnjavaju. Taj proces kretanja zaokuplja pažnju i onih zemalja koje učestvuju u tom procesu, ali i onih koje te procese generiraju ili ih analiziraju radi vlastitog iskustva. Jedan broj analitičara te procese označava kao "pripitomljene" ili progresivne tokove, dok druge svrstavaju u grupu "podivljalih" ili negativnih promjena koje se odvijaju u pojedinim državama. U programiranim državama promjene se odvijaju u skladu s osmišljenim i planiranim konceptom, sa željenim ili podsticajnim ishodom u kratkoročnom ali i u dugoročnom periodu, dok u podivljale sisteme spadaju one države gdje se promjene odvijaju haotično, bez koncepta osmišljenih ideja, gdje parcijalni i uski interesi dobivaju prevagu nad strateškim ciljevima i efektima koji su zanemarivi ili ispod svih očekivanja. To su u suštini siromašne države koje nemaju generalnu ideju vodilju moderne i modernizma, uz praktični demokratizam. Sociolozi takve sisteme definiraju kao autoritarne, u kojima ne vlada pravni poredak i gdje nije uspostavljena podjela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, već su sve podređene političkoj dominaciji uske grupe moćnika koji provode proce-

---

se mimo volje i želje svojih građana. U takvim državama vlast je izmještena iz legitimnih institucija i premještena u vladajuće političke centre. U njima se političari beskrupulozno bore za vlast i interesi države nisu njihov cilj. Takva vlast je korumpirana i kriminalizirana, uz odsustvo ili zamagljenost bilo kakvog tipa odgovornosti za uspostavljeno stanje ili pak procese. Kako je s pravom primijetio Ivan Ahel, “posebna karakteristika ovih država je civilizacijski zaostao narod koji je populistički idejno usmeren ka prošlosti i nesposoban da pravilno odabere reformatorsku vlast”.²

Takva karakteristika se može u cijelosti primijeniti na Bosnu i Hercegovinu, ali i zemlje u njenom okruženju. U Bosni i Hercegovini ideja demokratizacije je zamagljena, a u suštini se odvija proces borbe za novac i vlast. To svakako usložnjava stanje konfliktnosti koje je naslijeđeno iz nedavne prošlosti i koje se stalno podstiče kako u nacionalnom tako i u teritorijalnom i religijskom smislu. Vodeće interesne ili politički reprezentne grupe ne mogu se dogovoriti o poduzimanju osnovnih ciljeva i mjera, već stalno blokiraju stanje i okreću promjene unatrag, ka novim sukobima, konfliktima i nejasnoćama. U nedostatku vizije i blokada promjena od interesnih moćnih političkih centara građani se povlače u sebe i apstiniraju od izbora, a time i od participacije u javnom životu. Bezizlaznost je ustvari cilj mafijaško-korumpirane političke strukture u kojoj ona nameće svoja pravila mimo uobičajenih legislativnih normi i gdje se demokracija koristi kao instrument vlastite neodgovornosti za stanje i posljedice.³ Da se ne radi o sukobu normativnog i izvršnog dovoljno je jasno, već se radi o društvenom stanju.

Nije nam namjera karakterizirati posljedice ili dosege promjena u Bosni i Hercegovini, nego da ukažemo na nužnost programiranih procesa koji će usmjeravati dinamiku i ciljeve koje je promjenama potrebno ostvariti. Za to je potrebna strategija koja će biti realna i imati političku odnosno društvenu potporu, koja će efektivirati osnaženim privrednim sistemom i ojačanim demokratskim procesima. Dominantna ideja kao tranzicijski put jest priključenje evropskim integracijama i članstvo u Evropskoj uniji. To je cilj koji treba ostvarivati programiranim mjerama, i to u dugoročnijim fazama ili etapama. To nije dovoljno. Potrebno je programirati kôd promjena koje će ubrzati ekonomski rast i privredni razvoj i koje će u krajnjoj izvedbi za rezultat imati sustizanje razvijenih zemalja. Ekonomski razvoj evropskih ze-

---

² Ivan Ahel, Tranzicija podivljalih država, «Danas», dodatak Vikend, Beograd, 27-28.12.2003.

³ Da ova teza ne bi ostala teorijska floskula, potvrdit ćemo je egzaktnim podatkom. U 2004. i 2005. godini Tužilaštvo BiH podnijelo je 41 krivičnu prijavu protiv nosilaca javnih funkcija, i to samo na entitetskoj i državnoj razini, uključujući i “šefa države” (odnosno dvojicu članova Predsjedništva BiH).

---

malja za deset godina bit će još veći, a Bosna i Hercegovina, ako se njena strategija ne bazira na osmišljenim i brzim promjenama, ostat će, najblaže rečeno, izvan njihovog interesa.

Za našu analizu interesantno je pitanje koje su to snage nosioci promjena, i to pozitivnih, koje mogu uspostaviti nove odnose ili zamijeniti postojeći sistem. U povijesti je nosilac promjena, pogotovo u materijalnoj bazi, bila radnička klasa. Revolucija je bila njezina osnova i sredstvo kojim je mijenjala socijalni ambijent društva i time izvodila sve druge društvene odnose. U utrci industrijskog napretka klasnost je izgubila primat nad tehničkotehno-
loškim. Zato se postavlja pitanje koje su danas snage nosioci promjena i kojim putem ili pravcem se promjene odvijaju. U teorijskom smislu o tome ne postoji saglasnost. Jedan broj autora klasnost je zamijenio formulom ili idejom srednjeg puta, jedan, pak, broj govori o društvenim pokretima ili socijalnoj situaciji. Očito je da teorija ide iza događanja, društvena scena danas više slična neprekidni proces promjena koje uvjetuju jedna drugu. Ekonomske reforme povlače ili uvjetuju političke, političke uvjetuju kulturne, obrazovne, informatičke, a time i tehničkotehno-
loške, dakle u krajnjem ishodu proizvodne. Ako se proizvodnog odnosno klasnog domena odemo na nacionalni kao danas dominantni osnov promjena, da se primijetiti da u većini istočnoevropskih zemalja na društvenoj sceni imamo snage koje su se oblikovale i profilirale kao predstavnici nacionalnih interesa. Te snage nisu ponudile promjene nego zamjenu statusa ili bolje reći pozicija sa snagama koje su dugi niz godina dominirale u drugom sistemu ili nominalnom značenju. Dakle, nismo se suočili s novim načinom ili snagama promjena, izuzev u retrogradnosti.

Za sociologe je ključno pitanje šta je sa snagama koje su zainteresirane za ekonomske promjene. Proces promjena je dugotrajan, s velikim poremećajima u sferi ekonomije, ali i u ukupnom vrijednosnom, kulturnom, socijalnom i političkom pogledu.

Ako društvo poimamo u najopćenitijem značenju, kao socijalni sistem ljudi u kome se odvijaju sve funkcije na određenom stupnju društvenog razvoja, onda je razumljivo zašto je društveni razvoj, dakle materijalna osnova i sama institucionalna struktura jednog društvenog sistema, važna za njegov opstanak i promjenu. Već smo pokazali da transformaciju društva najsnažnije uvjetuje materijalna osnova, tj. tehničkotehno-
loški i industrijski razvoj te adaptibilnost institucionalnih oblika za prihvatanje novog poretka u sferi proizvodnje, ali i u sferi funkcioniranja tipa vlasti, tj. političkih odnosa. Ne manje značajnu ulogu čini prirodno bogatstvo i njegova funkcionalna i ekonomski racionalna iskorištenost i prilagođenost industrijskom i tehnološkom napretku. Otuda je ovladavanje tehnologijama i industrijskim proizvodima jedno od ključnih područja u kome se ogleda stabilnost i mogućnost opstanka društva i njegova tranzicijska sposobnost da prihvati novo, tj. pro-

---

---

mjene u sferi proizvodnje, ekonomije, politike, obrazovanja i svih drugih autonomnih društvenih sfera.

Pitanje aktera je ključno pitanje promjena. Ono se može pratiti na dvije razine, i to na unutrašnjem planu, tj. promjene u samom društvu, i na vanjskom planu. Promjene se odvijaju unutar samog sistema i njihov tempo ili kôd ovisi o domaćim snagama progresa ili regresije. Na vanjskom planu promjene ovise o drugim akterima i snagama koje ih pokreću ili nose. One su kombinirane i ne javljaju se u jasnom obliku, kao npr. političke, ekonomske, ili tehnološke. Dvadeseto stoljeće je obilježeno akterima sile i nasilnih promjena - od revolucija, ratova, do velikih evolucija, tj. tranzicija. Iz historijskog iskustva se da zaključiti da je veća promjena što je veća količina sile upotrijebljena da se stanje izmijeni. Upotrebom sile i bez želje samih aktera stanje se drastično mijenja. Ta promjena ide na štetu sudbine građana tih područja, ali i samih aktera, i rijetko se kad uspostavlja željeno stanje. Događaji se odvijaju drugim tokom i oni diktiraju tokove, pa i ishod promjena. Zato su promjene same za sebe značajne i različite, ovisno o zemlji i snagama koje ih nose. Povijesno su moguće različite analize, različiti modeli, ali i uzroci, kao i sami ishodi, koji su ovisni o motivima i snagama. Iz druge perspektive i s historijske distance drugačije sudimo i cijenimo snagu i ulogu aktera, umanjujemo ili pridodajemo značenje idejama, subjektima i ličnostima. No, historija je bilježnica iskrivljene slike prošlosti iz sadašnjosti i u njoj možemo naći bezbroj argumenata za navedenu tvrdnju.

Promjene nisu samo historijska, već je to svakodnevna osobenost. Do toga dolazi jer društvo čine individue i društvene grupe sa svojim potrebama i akcijama. Zato u društvenim promjenama postoji kontinuitet i tradicija, ali postoje i promjene koje su dinamične i koje nameće industrijski i tehnološki napredak i koje nemaju svoju dugu tradicionalnost, već veliku i brzo prihvatljivu upotrebljivost. Brzina promjena u industrijsko doba je veoma dinamična i odvija se u svim sferama čovjekove djelatnosti. Današnji čovjek, njegov način života i tehnička sredstva kojim se služi ne mogu se porediti sa životom ljudi koji su živjeli u ranijim tipovima društvenih sistema. Dostignuti stupanj tehnološkog i tehničkog razvoja bitno utječe na sam karakter društva - njegovu kulturu, jezik, navike, običaje, tradiciju, ali i sam tip i način funkcioniranja vlasti. Zbog toga je teško objasniti sadržinu promjena. Na prirodu i dinamiku, kao i sam karakter promjena bitno utječe više društvenih činjenica, među kojima su dominantni ekonomski i industrijski stupanj razvitka zemlje, politička organizacija, kulturno i geografsko okruženje u kome se nalazi, materijalna osnova kojom raspolaže i sl. Neki od tih faktora u određenim fazama promjena su dominantniji, a neki igraju značajnu ulogu u prihvatanju tranzicije i njene realizacije. Većina promjena danas je globalne prirode, jer do njih dolazi u mnogim sistemima i zemljama na

---

---

svim kontinentima. Dakle, uvjetovane su razvojem i novim tehnologijama, ekonomskim motivima i snažno razvijenim potrebama građana za novim proizvodima i dobrima.

Industrijski napredak ne samo da je promijenio kulturne navike i potrebe ljudi nego je bitno izmijenio sadržinu i način mišljenja i ljudske spoznaje. Danas se čovjekov život sve više temelji na racionalnim a ne na tradicionalnim osnovama. Ljudi teže idealu slobode, jednakosti i učešća u demokratskim procesima. Nisu više spremni na pokoravanje, političku nadmoć i otuđenost, koja individuu marginalizira i potčinjava je moći vlasti i vladara. S pravom se Giddens pita kuda nas vodi današnja društvena promjena. Kakvi će biti glavni pravci razvoja koji će utjecati na naše živote u 21. vijeku? Među sociolozima za sada nema saglasnosti o tim pitanjima i dijagnostičkim konceptima. To pitanje je još složenije ako imamo u vidu da se srušio jedan društveni model koji smo označavali socijalizmom, čije se zemlje danas nalaze u tranzicijskim procesima s dosta neizvjesnim ishodom promjena. Dakle, nalazimo se u stanju izazova koji ne nagovještava, bar za sada, u kom pravcu mogu ići promjene i koji su njihovi dosezi.

Rezime

Kuda idu promjene bosanskohercegovačkog društva, jesu li one programirane, jesu li realni postavljeni ciljevi, postoje li snage koje vode integracijske procese ili su glasnije i snažnije one snage ili akteri koji stanje cementiraju i vraćaju tok promjena u suprotnom smjeru, pitanja su na koja treba tražiti multidisciplinarnu i veoma kritičke odgovore. Zašto kritičke? Razumljivo, da bi stanje bilo promijenjeno, nužno je uočiti sve zamke ili prepreke koje stoje na putu programiranih i ciljanih promjena. Urka s vremenom i sustizanje zastoja, pogotovo razvijenog dijela Evrope u privrednom i tehničkotehnološkom smislu, jedno je od ključnih pitanja i osnova na kojim se može graditi strategija promjena i pridruživanja evropskim integracijskim tokovima. U suprotnom, uljuljkanost u samozadovoljstvo postignutim u suštini je zastoj i nenadoknativ gubitak vremena potrebnog za ciljane ili programirane promjene. Snage progressa moraju biti kritične prema sebi, ali i prema datom stanju i odnosima, jer retrogradnost je neminovnost ako se ne realiziraju postavljeni ciljevi i oni koji ne daju pozitivne efekte. Stanje haosa mora biti iza nas, progres je put kojim treba krenuti. Za njegovu trasu potrebne su nove proevropske snage koje će moći lokalne nesporazume prevazilaziti i neutralizirati. U tim preduvjetima primat bi zadobijala egzistencijalna pitanja građana i države, i time bi se jasno legitimirao blok snaga za pozitivne promjene. Bosna i Hercegovina će biti i sigurnija i snažnija, ali i funkcionalnija kada se bude mogla meritorno porediti s drugima zemljama

---

iz okruženja, ali i iz ambijenta koji produciraju oni subjekti koji usmjera-
vaju tokove evropskog razvoja. Put promjena nije lak, neće donijeti efekte
ako domicilne snage ne budu znale kako ostvariti ciljeve i koje efekte i na
koji način to žele ostvariti. Deklarativno pozivanje na promjene, bez vrije-
dnosnog suda i vizije vlastitih napora ali i ciljeva, u suštini je opstrukcija
promjena. Samo programirani, dugoročni, vremenski određeni potezi i mjere
mogu imati očekivane efekte, mada su i tada moguća iznenađenja. Pitanje je
izbora, u njemu učestvuju političke elite, ali i svi drugi društveni subjekti,
do samih građana koji legitimiraju tip vlasti i njihova programska načela.
Multidisciplinarnost pristupa je nužnost da se spozna cjelina kako bi se pro-
mijenilo i stanje i gledišta, ali i društveni odnosi. Za njihovu genealogiju i
mehanizme refleksija nužne su valjane analize koje će polaziti od realnosti
da bi se mogla programirati budućnost.